

Recensions bibliogràfiques

VÀRIA

ACTAS DEL PRIMER COLOQUIO DE SIGILOGRAFIA. Dirección de los Archivos Estatales. Madrid 1990.

Amb notable retard apareixen les actes d'aquest col·loqui del 1987 en el qual podem destacar la col·laboració interdisciplinària ja que a més dels interessants treballs específicament sigil·logràfics hi hagué tres aportacions sobre relació entre sigil·lografia i numismàtica. El de M. Crusafont i Anna M. Balaguer aporta dades concretes sobre casos de resolució de problemes numismàtics gràcies a la sigil·lografia. Més de tipus general són els de A. Orol i el de Blanco Garcia, aquest darrer tornat a publicar a *Gaceta Numismàtica* 102 amb retocs d'inici de paràgrafs perquè no es noti. Un procedir ben blasmable.

M. Crusafont

ACTES DU 10ème CONGRES INTERNACIONAL DE NUMISMATIQUE, London, September 1986, edited by I. A. CARRADICE, International Association of Professional Numismatists, publication 11, Wetteren, 1989.

El llibre ens dóna la llista de totes les comunicacions presentades al Congrés de Londres, de les quals solament han estat publicades 106, havent estat les altres retirades pels seus autors i publicades en altres llocs, dels quals es dóna la referència d'alguns.

Pel que fa a temes relacionats amb la nostra numismàtica han estat publicats els següents:

L. Villaronga, Imitations des statères de Tarente en Espagne et el Gaule.

J. L. López Castro, Las monedas púnicas de la ceca de Sexs (Almuñécar, España).

J. Cayón, Plomos monetiformes de Hispania.

C. Blázquez Cerrato, The distribution of Emeritan coins and terra sigillata.

F. Chaves Tristán, Aspectos de la circulación monetaria de las cuencas mineras andaluzas: Riotinto y Castulo (Sierra Morena).

J. Leyda Damia, Novedades en las acuñaciones medievales del reino de Navarra.

A. Canto García, *An extraordinary issue of 'Abd al-Rahman III.*

J. I. Sáenz Díez, *The Khazrumids: Mas'nd Ben Wanudin.*

J. Gimeno, *La crisis de la medalla española, 1840-1860.*

Altres articles presenten aspectes molt importants principalment pel que fa referència al mètode.

L. Villaronga

VII CONGRESO NACIONAL DE NUMISMÁTICA (Madrid 12-15 desembre 1989), MEMORIA, Madrid, sense data, 587 pp.

Amb l'inusual i confusionari apel·latiu de «Memoria» han aparegut les actes d'aquest congrés que es celebrà l'any 1989 a la *Fábrica Nacional de Moneda y Timbre* de Madrid. El treball conté sis ponències i 36 comunicacions, centrades bàsicament en la numària hispana i que abracen totes les èpoques. El seu interès és desigual. Després de les paraules de la Dra. M. Ruiz Trapero que encapçalen el sector d'Antic i de dues aportacions importants de caire metodològic de J. Hildebrandt sobre metrologia i del Dr. L. Villaronga sobre estadística, passem a les aportacions sobre Hispania Antigua. Cal destacar pel seu caràcter interpretatiu la del Dr. P.P. Ripollès sobre la cronologia d'emissions d'Itàlica i Ròmula i la del Dr. M. Abad Varela que marca unes directrius importants per a l'estudi, fins ara tan negligit, dels atresorament del segle IV d.C. a Hispania. Algunes variants i detalls tipològics en monedes d'Obulco, Acinipo, i en diferents emissions hispano-llatines són tractats per A. Arévalo, B. Mora i M. Llorens respectivament. Segueix la publicació de tresors i troballes a la Vall d'Uxó, Granada, Gijón, Cabrera, Palmar de Troya, Alconchel (Cuenca) i Honacalada (Valladolid) desgudés respectivament als Srs.: V. Falcó, N. Marín, V. Sánchez de Arza, J. P. Bost-M. Campo, F. J. Velasco, J. M. Millán, J. Martín-Gil. Cal destacar pel seu interès la publicació per C. Alfaro d'un tresor de sòlids d'Arcadi i Honori trobats a Jerez. Sobre circulació monetària tenim aportacions sobre la vall del Duero, Astúrica Augusta, Cantàbria, i Barcino. En aquesta darrera s'ignora bibliografia recent. Aquests treballs de circulació són deguts a: L. Sagredo, P. Alegre, J. R. Vega, i T. Marot. Cal afegir-hi el de J.J. Cepeda sobre la circulació de la moneda de Magnenci a Hispania.

Sobre numismàtica romana tenim el documentat estudi de la Professora C. Herrero-Albiñana sobre un extraordinari medalló de Maximià i dos treballs en el terreny tipològic de D. Lòpez i de C. Marcos.

En aquesta ocasió la directiva del congrés tingué bona cura en donar a la numismàtica medieval del Regne de Navarra el mateix tracte que els altres regnes cristians de la Península havien merescut en altres congressos, ja que per a tots ells, inclòs Portugal, s'havien encomanat, amb més o menys encert, potències encaminades a donar un estat de la qüestió. La ponència referent a Navarra ha estat encomanada al Dr. M. Crusafont i Sabater que traça una concisa, però actualitzada panoràmica de les emissions navarreses i la seva circulació, que serà punt de partença obligat i utilíssim per a posteriors estudis. El ponent ens ofereix també un completíssim repertori bibliogràfic que hem d'agrair.

Per al període medieval trobem les comunicacions de P. Galve sobre una moneda visigoda trobada a Saragossa i de F. Giménez sobre la troballa a Cadis d'un tremís de Maurici Tiberi d'atribució hispana. Segueixen tres treballs dedicats a la numària musulmana

de R. Arroyo, J. I. Sáenz-Díez i de P. Cano. La numària medieval castellana compta amb una aportació sobre la simbologia reial en monedes de Pedro I, de F. Castillo i un segon treball d'O. Díaz amb l'únic objectiu de classificar una sola moneda, la qual és erròniament atribuïda a Joan I de Castella quan, en realitat, és de Joan II. L'equivocació fou àmpliament comentada i el gran especialista en moneda castellana A. Orol donà àmplies explicacions sobre el per què de la seva atribució a Joan II. Tenim finalment un treball de F. Mateu sobre heràldica i un altra de J. I. San Vicente sobre la descoberta de falsificacions escoceses en un tresoret d'Alava del s. XVI.

En aquesta ocasió la Numismàtica Moderna s'ha vist enriquida amb un estudi i amb una descoberta excepcional. És la que ens ha fet el Sr. Antonio Orol Pernas en la seva ponència tot donant a conèixer i documentant l'existència d'un taller fins ara desconegut: «La casa de molinos de la Puerta de Alcalà» que treballà durant el regnat de Felip IV i fou inaugurada el 1662.

La moneda hispano-americana fou el tema de la ponència del director dels congressos Dr. A. Beltrán Martínez, qui assenyalà diversos punts de partença per a un debat sobre el tema amb mires al proper aniversari 1492-1992.

L'estudi de la moneda contemporània, sempre força negligit, ha trobat aquesta vegada el seu lloc en el congrés mercès a la ponència que fou encomanada a la Dra. A. M. Balaguer. El treball és una guia que ofereix criteris i informació de caire metodològic, bibliogràfic, documental i numismàtic fruit d'una continuada recerca de l'autora en aquest camp. Per a aquest període tenim dues interessants aportacions, ambdues referents a Sevilla. Es tracta de la comunicació del Dr. F. P. Pérez Sindreu sobre l'amonedació de tresors procedents de la desamortització de Mendizábal i de l'excel·lent treball del Sr. L. Barrera Coronado sobre les monedes de necessitat sevillanes de la guerra 1936-1939.

Les actes d'aquest congrés contenen a més una ponència dividida en dues parts sobre el tema preocupant de l'organització de les col·leccions numismàtiques als nostres museus i gabinets, de les exposicions de monedes i en definitiva de la funció i utilitat pública i de cara a la investigació d'aquestes institucions. Els autors Dr. M. Beltrán Lloris i el Sr. R. Feria fan un complet i documentadíssim estat de la qüestió, tot assenyalant nous camins possibles o qüestionant-se l'efectivitat de programes com els recents NUMCOL que afortunadament semblen avui haver caigut en l'oblit fins i tot dels que els patrocinaven.

A.N.

V ENCUENTRO DE ESTUDIOS NUMISMÁTICOS, actes publicades a Gaceta Numismática 97-98, 1990. (Secció segona)

Ressenyarem a continuació aquells treballs presentats dintre de la segona secció que corresponen al període medieval o modern. Es publiquen quatre troballes de moneda musulmana. La primera deguda a V.C. Navarro Oltra dóna a conèixer un conjunt de 16 monedes de les que 15 eren de l'Emirat (222 H/836-257H/870) i una del califat (338 H./949). Totes elles són d'al-Andalus i foren trobades a Xàtiva. Segueix la publicació de la troballa, segurament incompleta com assenyalava l'autora, de dirhems califals andalusins als quals s'associaven, com és força freqüent dirhems fatimís. Les seves cronologies extremes són 330-395H/941-1004. Segons es manifesta hi havia també en el conjunt una peça oriental omeia més antiga 101 H./718 i potser una peça del califa az-Zahir (1021-1036).

Ambdues trenquen absolutament la coherència cronològica del conjunt de forma preocupant i sospitosa. Aquest segons indica l'autora C. Domènech, fou trobat al terme d'Almoradí i es conserva al Museu Arqueològic d'Alacant.

Segueix una sinopsis de les monedes fatimites trobades en els tresors peninsulars, realitzada per C. Martínez. El recull és encara lluny d'ésser complet, tot i la seva meritòria intenció, i té manques tan notables com significatives. Un exemple seria el de la important troballa del Monestir del Camp (Rosselló) publicada al segle passat i àmpliament divulgada en reculls i treballs actuals. No creiem pas que la Pau dels Pirineus pugui justificar la seva no inclusió.

Entre els treballs de numismàtica musulmana tenim finalment el de S. Fontenla que dona a conèixer un tresoret de dirhems de tradició almohade procedent de Melilla.

Clou el conjunt d'aportacions medievals el treball de F. A. Sainz Varona que aporta un nou capítol a la seva sèrie «Hallazgos monetarios en la provincia de Burgos IV», amb la qual l'autor està realitzant un pacient, útil i no sempre prou reconegut servei als estudis numismàtics.

A. M. Balaguer

II JARIQUE DE NUMISMÀTICA HISPANO-ÀRAB, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1990, 310 pp.

A finals de 1990 varen veure la llum les actes d'aquesta trobada d'estudiosos que s'havien reunit a Lleida el juny de 1988. Donarem compte tot seguit del seu contingut:

Ponències

Jorge de Navascués, Taifas Califales.

Maria Soler Balagueró, Emisiones en la Marca Superior de Al-Andalus.

Hanna E. Kassís, Les Taifas Almoravides.

Felipe Mateu y Llopis, Morabetinos lupinos y alfonsinos desde Ramón Berenguer IV de Barcelona a Jaime I de Aragón (1131-1276).

José Rodrigues Marinho, As moedas dos Reinos de Taifas nas Coleções Porguesas

Salvador Fontenla Ballesta, Un hallazgo numismático en la «Huerta del Nublo» (Lorca, Murcia)

Comunicacions

Rafael Frochoso, Estudio de tipologías de las amonedaciones califales en Medina Zahara.

Pierre Guichard, Quelques reflexions sur le monnayage des premières taifas andalouses (1009/400 - 1059/451).

Encarnación Motos Guirao i Amador Díaz García, Hallazgo en Tígnar (Granada) de Feluses de tipo Al-Aglab de finales del Emirato.

Jorge de Navascués y de Palacio, De los almorávides y las cecas de Zaragoza y Tudela. (En torno a un libro sobre la moneda en Navarra).

Francisco Pellicer y Juan I. Sáenz-Díez, Anotaciones monetarias, de pesos y de precios, en documentos mudéjares valencianos.

Josep Pellicer i Bru, ¿Una moneda híbrida en las fuentes? Dirham andalusí o Qurtubī, Dirham Dahl Arbaʿīn, Arbaʿīn o Arba ʿĪnya. Síntesis de una valoración metrológico-cronológica.

- Fèlix Retamero i Serralvo*, Sobre els ocultaments de peces almoràvits.
Juan I. Sáenz-Díez, Nueva colección de monedas islámicas del Museo de Albacete.
Carmelo Lasa, Hallazgos numismáticos de época islámica: Alcañiz y Zaragoza.
Tawfiq Ibrahim, Nuevas monedas almorávides de tipo taifas.
Tawfiq Ibrahim, Nota sobre el posible origen del Mancuso de Bonnom.
G. Rosselló Bordoy, Nuevos Fulû nazaríes hallados en el Castillejo de los Guajares (Granada).
Luz Cardito, Carmen Martínez y Covadonga Sevilla, Un hallazgo de moneda islámica en Baena (Córdoba).
S. Fontenla Ballesta, Moneda inédita de tipo almohade.

A.N

LA MONETA NEI CONTESTI ARCHEOLOGICE. ESEMPI DAGLI SCAVI DI ROMA, Atti dell'incontro di Studio, Roma 1986, Istituto Italiano de Numismatica, 1989.

La trobada de Roma decidí limitar el sprimers estudis a tres àrees de la ciutat. La zona del Foro romà al darrera del temple de Saturn, una part de la Cripta dels Balbi i dues zones d'Ostia.

Els resultats són tractats en els següents estudis.

- M. C. Molinari*, Il valore e il significato dei rinvenimenti monetari nell'ambito dei siti pluristratificati. Il caso de via del Foro Romano.
L. Saguì, L. Paroli, La Crypta Balbi. La sequenza stratigrafica.
A. Rovelli, La Crypta Balbi. I reperti numismatici. Appunti sulla circolazione a Roma del Medioevo.
A. Martín, La datazione di due sequenze stratigrafica di Ostia: confronto tra moneta e ceramica. Ostia nella Taberna presso il muro del Castrum (Regio I, Insula X, 3).

Suggestius són els temes tractats amb mètodes originals, que el lector podrà aprofitar i aplicar als seus treballs.

Representa un bon pas en el plantejament metòdic del que ha de ser l'estudi de les monedes trobades en un lloc arqueològic.

L.V.

NVMVS. Sociedade Portuguesa de Numismatica. Porto 1989-1990, 110 pp.

El volum de NVMVS del qual donem compte és un homenatge pòstum a l'il·lustre numismàtic J. Ferraro Vaz. El seu contingut és el següent:

- Valdemar Cordeiro*, Modesta Homenagem ao Mestre Ferraro Vaz.
Néstor Fatia Vital, O Amigo, O Mestre Numismático e a sua obra.
António Manuel S. P. Silva, Um pequeno Tesouro Monetário Tardo-Romano de Arouca (Aveiro).
H. V. Livermore, The Coinage of the Suevic Period.
John Stewart Huffstot, Report of a Visigothic tremissis found near Idanha-a-Velha.
José Rodrigues Marinho, As moedas Muçulmanas da colecção Francisco Inácio de Mira.

Anna M. Balaguer, La media dobla de la banda de Juan II de Castilla (1406-1454).

Felipe Mateu y Llopis, En torno del São Vicente de Dom João III y Dom Sebastião (1521-1557-1578).

Mario S. de Almeida, Apólices do Real Erário mandadas emitir por D. João, Príncipe Regente. O problema das Apólices falsas.

A.N.

RYTHMES DE LA PRODUCTION MONETAIRE, DE L'ANTIQUITE A NOS JOURS, édité par G. DEPEYROT, T. HACKENS et G. MOUCHARTE, Actes du Colloque International organisé à Paris du 10 au 12 Janvier 1986, Louvain-La-Neuve, 1987, 776 pgs. XIII pl.

Foren 51 les comunicacions presentades al dit Col·loqui, tingut a París. Totes són molt interessants pel mètode i el contingut. Citarem la referència de les que fan referència a la nostra numismàtica.

J. C. Richard, Des imitations de Rhodé et d'Emporion aux monnaies à la croix: armées ou économies.

L. Villaronga, Les monnaies d'argent en Espagne de l'arrivée des Romains jusqu'à la moitié du IIe s. av. J.C.

M. Campo, La ceca de Ebusus: producción y función.

P. P. Ripollés, Estimación del número de cuños originales utilizados en la ceca de Valentia.

A. M. Balaguer, Grado de monetarización en la Cataluña altomedieval.

J. Pellicer i Bru, Al-andalus. Estudio de cuños diferenciados de la ceca de Madinat al-Zahra, y estimación de las acuñaciones de moneda (años 340-351, = 941/2-962/3).

M. Crusafont i Sabater, Estimación de los volúmenes de acuñación a partir de un hallazgo monetario.

TH. N. Bison, La monnaie fiscale: les structures régionales à l'aube de l'état medieval (1150-1250).

Sentim no poder donar la referència total, però sí que la donem sobre l'article del professor T. HACKENS, «Rythmes de la production monétaire: les monnayages archaïques et classiques de Grèce», pels conceptes generals sobre el tema del col·loqui que són ben aliçonadors.

L. Villaronga

SYLLOGE NUMMORUM GRAECORUM. ITALIA. MILANO, Civiche Raccolte numismatiche, Comune de Milano.

Vol. I. Hispania-Gallia ellenica (1988).

Vol. II. Gallia ellenica-Guerra Sociale (1990).

Vol. III. Campania-Calabria (1989).

Vol. XIII. Aegyptus. 1. Ptolomaci (1989).

Vol. XIV. Cyrenaica-Mauretania (1989).

A un ritme accelerat s'estan publicant el volums del primer Sylloge italià. En dos anys són cinc els volums publicats. El seu director, el Dr. Ermanno A. Arslan, compta amb

un bon equip de col·laboradors: Rodolfo Martini (vol. I, XIII i XIV), Brigitte Fischer (vol. I) i Novella Vismara (vol. I, II i III).

Un catàleg acurat, una bona il·lustració i uns encertats índex de llegendes llatines, gregues i púniques, d'autoritats i magistrats, de les seques i contramarques, fan l'obra útil, manejable i pràctica.

Per nosaltres el volum I que conté les monedes hispàniques resulta el més interessant. S'afegeix nou material al publicat abans per P. P. Ripollés, arribant a les 436 monedes.

S'insisteix que són representacions d'August l'efígie que troben en algunes monedes de Castulo, Urso i altres, parer que no compartim.

Les monedes gàl·liques no gregues estan dividides en dues parts. La primera a càrrec de B. Fischer ens dona una visió general de les monedes no romanes. La segona a càrrec de N. Vismara comprèn les monedes de Lugdunum, Narbo, Nemausus i Viene.

El volum II, obra de N. Vismara, tracta de les monedes massaliotes, són 83, segueixen les imitacions «padanes» més nombroses amb 124 exemplars. Les dracmes «padanes» d'imitació massaliota pesades són datades del segle IV (nº 58 a 66) i de la fi del III (nº 91 a 115). Nosaltres no creiem en una duració tan llarga de les emissions d'imitació, ni en la cronologia alta per la dracma pesada model de Massalia.

Continua el volum amb les monedes d'Etrúria, Umbria, Picenum, Latium, Italia Central, Samnium, Freutani i de la Guerra Social. Amb 26 exemplars d'aquestes últimes força interessants:

Segueix el volum III amb les seques gregues d'Itàlia: de la Campania (316 monedes), Apúlia (187 monedes), Calàbria (254 monedes), obra de N. Vismara.

Després d'aquest excel·lent repertori, els volums publicats corresponents a Àfrica, són el XIII i XIV, a cura de R. Martini.

El XIII amb les monedes dels Ptolomeus comprèn 556 exemplars, ordenats per monarques, i dintre de cada regnat per seques.

Segueix el volum XIV, a cura de R. Martini, que comprèn la Cyrenaica, la Syrtica, Byzacene, Zeugitània, Numidia i Mauritània.

La part més extensa és la Zeugitània, amb 851 monedes, primer les pròpies, després les púniques d'Itàlia, de Sardenya i de Sicília, per acabar amb les romanes de la Zeugitània. Deixant les monedes cartagineses de Sicília pel volum del Sylloge de Sicília.

Acaba el volum amb 29 monedes de Numídia i 7 de la Mauritània.

Com podeu veure aquests volums del Sylloge formen un conjunt extens i important, publicat a un ritme extraordinari, per la qual cosa felicitem a la Raccolte i al seu Director el professor Arslan.

L. Villarronga

SYLLOGE NUMMORUM ROMANORUM. ITALIA. MILANO CIVICHE RACCOLTE NUMISMATICHE, per R. MARTINI, Milano, 1990. Volume I. Giuglio-Claudii.

1. Augustus. Tiberius, 1-224 pgs. làm. I-LXXV.

2. Caius. Claudius, 225-386 pgs, làm. LXXXVI-CXXXVI.

3. Nero, 387-576 pgs. làm. CXXXVII-CLXIX.

Sota la direcció del professor Ermanno A. Arslan comença l'edició del Sylloge Nummorum Romanorum seguint el camí iniciat pel Sylloge Nummorum Graecorum. És una

novetat i una bona notícia, aquesta publicació dins una sèrie internacional dels fons numismàtics de moneda romana.

Aquesta sèrie s'ha proposat per ésser patrocinada per la «Comission Internationale de Numismatique», com ja ho fou la de monedes gregues.

La publicació dels volums que ara comentem és obra de Rodolfo Martini, que demostra una gran capacitat de treball per aquesta obra i altres que està publicant.

Les monedes romanes guardades a la Col·lecció Municipal de Milà arriben a les 60.000, sense comptar les que es gaurden com formant part de tresors.

El treball serà llarg, però ha començat amb una gran empena, com ho és la publicació alhora dels tres primers volums.

Pel format de l'edició s'ha escollit el del nové de Sylloge de moneda grega, una mica més petit que l'anterior, resultant molt més manejable.

Per cada emperador hi ha una curta i precisa introducció i una completa bibliografia. Al final del repertori de monedes trobem les taules de concordància entre el catàleg i les monedes de l'Ashmolean Museum, del British Museum, de la Bibliothèque Nationale de Paris, Hunterian Museum i l'obra «Roman Imperial Coinage».

Són 591 les monedes d'August, com és usual s'atribueixen a Hispània les números 1 a 52, a Emerita, Caesaraugusta i Colònia Patricia. La 42 presenta un tipus desconegut, essent un problema a resoldre. La n° 144 podria ésser hispànica segons Giard. També trobem algunes imitacions bàrbares, 102, 103 i 423.

De Tiberi són 355 les monedes repertoriades i 236 de Calígula.

Per Claudi entre les 440 monedes no trobem imitacions bàrbares. Per la classificació es segueix el criteri que les monedes sense el PP a la llegenda són anteriors al 41-42 d.C. i les que porten el PP posteriors a dita data.

Per Neró amb 485 monedes, es comença per les monedes de la seca de Lugdunum, amb 95 monedes. Segueix Roma amb 377, acabant amb 13 de Caesarea.

Són tres volums als quals seguiran d'altres, proporcionant a la recerca numismàtica elements de treball i l'estalvi d'anar a la font a buscar els materials.

Esperem per ben aviat la continuació de la monumental obra.

L. Villaronga

VIDAL GONZALEZ, P. Los hallazgos monetales del catálogo de J. Gaillard, *Sagynvm*, 22, 1989, 343-361.

Ordenació pel lloc de la troballa de les monedes de l'obra de J. GAILLARD, *Catalogue des monnaies antiques et du moyen age recueillies en Espagne, dans l'ile Balears et en Portugal de 1850 à 1854*, donant la classificació i cronologia actual.

L.V.

MÓN ANTIC

ABAD VARELA, M. Hallazgos numismáticos en la villa romana de «La Pila», Altea (Alicante), *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie II, 1, Homenaje al Prof. E. Ripoll, Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid, 1988, 363-376.

Són solament set les monedes trobades, d'Antoninus Pius a Constanci II. El mateix autor assenyala l'escassetat del material per fer-ne deduccions importants.

L.V.

AMELA VALVERDE, L. El nomen Pompeius en la numismática hispana y su relación con Cneo Pompeyo Magno, *Gaceta Numismática*, 96, 1990, 13-18.

S'estudien els magistrats monetaris que porten el nomen de Pompeius i la seva relació amb Cneo Pompeius Magnus i els seus fills.

L.V.

AMELA VALVERDE, L. La circulación monetaria romano-republicana durante la guerra sertoriana según las ocultaciones de la época (82-72 a.C.), *Gaceta Numismática*, 97-98, 1990, 19-30.

S'estudien els tresors amagats durant el període del 85 al 69 a.C., que presentin moneda de plata romana. El de Torre de Juan Abad és segurament anterior a la data en la qual s'inclou, puix els dos denaris de data baixa deuen ésser una interpolació.

S'estableixen per períodes de temps els percentatges de moneda romana, els quals són comparats amb els volums de les emissions establerts per Crawford. La comparança deuria corregir la diferència de criteris, puix Crawford pren les dades d'un conjunt de tresors amagats en diferents èpoques i aquí l'autor treballa amb uns tresors amagats tots a la mateixa data.

L'autor treu unes conseqüències que interpreta històricament

És un bon treball, ben interessant, i esperem de l'autor que segueixi per aquests camins de la recerca.

L.V.

BASTIEN, P. - AMANDRY, M. et GAUTIER, G. *Le monnayage de l'atelier de Lyon (274-413)*; P. BASTIEN, *Le Médaillon de plomb de Lyon*, Numismatique Romaine, XVIII, Wetteren, 1989.

Aquest volum tanca la sèrie dels sis, obra del Dr. Bastien, sobre les emissions de la seca de Lió des de l'any 274 d.C. En aquest darrer ha comptat amb la col·laboració de M. Amandry i G. Gautier.

L'obra és monumental, les monedes estudiades són milers, l'esforç considerable i els fruits importantíssims, puix tenim perfectament estructurades les emissions d'una de les seques més importants de l'imperi Romà.

Amb tot l'autor ens diu, que res no és definitiu en la reconstitució de les emissions monetàries del Baix Imperi, essent tan gran el nombre de les monedes desconegudes.

Així en aquest volum qualificat de «Supplement», amb 250 monedes noves, després dels 18 anys de treball del Dr. Bastien sobre la seca lionesa, inclou unes emissions que abans no foren considerades.

El volum està dividit en sis capítols, corresponent cadascun a un dels sis volums editats. La il·lustració com sempre molt bona.

A continuació del suplement es presenta l'estudi del Dr. Bastien sobre el medalló de plom de Lió. Molt se n'ha escrit després de la seva descoberta l'any 1862, arribant l'autor a la conclusió que es tracta del projecte de revers d'un múltiple d'or realitzat possiblement al taller de Trèveris.

Sembla impossible que sigui obra d'un sol home el conjunt dels set volums sobre la seca de Lió de després de l'any 274, i a més realitzada amb totes les garanties científiques i és per això que lloem la figura del Dr. Bastien del qual la numismàtica serà per sempre més la gran deutora.

L. Villaronga

BUTTREY, TH. V. - ERIM, K. T. - GROVES, TH. D. - HOLLOWAY, R. R. *Morgantina Studies, II, The Coins*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1989, 246 ps, 49 làmines.

Comentem aquesta important obra per tres raons principals. Pel suggestiu nom de Morgantina, per l'estudi de les monedes amb la llegenda HISPANORUM, i pel seu mètode.

Morgantina és per als numismàtics el nom que tanca definitivament les discussions en torn a la data de l'origen del denari romà.

A Morgantina en un estrat de destrucció ben datat pels fets històrics i altres monedes torbades apareixeren nombroses monedes romanes del sistema del denari, essent doncs aquestes anteriors en poc temps a l'any 211 a.C.

En els apèndixs es reproduïxen les versions revisades dels articles sobre aquest tema de K. T. Erim (1958) «Morgantina»; de T. V. Buttrey (1965) «The Morgantina excavations and the data of the Roman Denarius»; i el de (1979) «Morgantina and the denarius». En els quals es justifica definitivament l'any 211 a.C., com «ante quem» per l'origen del denari romà.

Afegint Buttrey en el darrer dels articles esmentats, que la més recent i eficaç evidència ha estat la descoberta per nosaltres d'una reencunyació cartaginesa sobre un denari romà, la qual és anterior a l'any 210 a.C.

Els Hispanorum, mercenaris que lluitaren a Sicília durant la segona guerra púnica foren establerts pels romans en el lloc de la ciutat rebel de Morgantina, com a recompensa per llurs serveis en el setge de Siracusa. En ella encunyaren moneda durant el segle II i I a.C. recordant el nom del seu origen.

Les monedes amb aquesta llegenda havien estat atribuïdes a la Península Ibèrica, però ara amb la troballa a les excavacions de Morgantina de 706 queda resolt definitivament el problema del seu origen.

Un capítol és dedicat a la seca de Morgantina, pàgines 3-67. Trobem encertada la inclusió en aquesta obra de l'estudi de les monedes locals del lloc excavat, en aquest cas les

de Morgantina. A més de les monedes de les excavacions se n'inclouen altres de museus, aconseguint així un conjunt més complet.

Els tres grups primers comprenen les monedes a nom de Morgantina, del 465 al 317 a.C. Segueixen les que porten la inscripció SIKELIOTAN, i finalment les de HISPANORUM, dels segles II i I a.C.

Comenta com d'autenticitat dubtosa la moneda de plata amb la llegenda HISPANORUM, publicada a *Archivo Español de Arqueología*, 1962, p. 188 i ss. Nosaltres sabem l'existència de cinc més, totes elles a la Península, prova de la seva falsedat.

Quant al mètode és per a nosaltres alligador del que s'ha de fer i del que cal no fer.

Són un total de 9.898 monedes les trobades a les excavacions dels anys 1951-1981. En el catàleg es dona un número per a cada tipus de moneda, el que fa que el nombre de tipus catalogats sigui de 777, puix hi ha tipus amb nombroses monedes.

De la Península han estat trobades quatre monedes d'Ebusus i una de Kese, que va descrita com de Kelse.

Segueixen uns comentaris pels tipus de monedes catalogats.

Remarquem que no ens donen cap tipus de percentatges, ni taules, ni es fa cap comparança amb les monedes trobades en altres llocs. El treball és sobre el tema concret: les monedes trobades a les excavacions de Morgantina.

Però en canvi se'ns donen unes dades que aquí mai no s'han donat de les monedes trobades en unes excavacions, que són la situació en el pla de les excavacions, els edificis on s'han trobat, els estrats arqueològics, o sigui la situació científica concreta.

La part III és el: «Catalogue of Stratigraphically Related Coins», pàgines 155-199.

S'exposa l'evidència que donen les excavacions per la datació de les monedes trobades a Morgantina, formant quatre grups:

Monedes trobades a sepulcres.

Tresors: grups de monedes trobades juntes en una massa o un contenidor.

Dipòsits: a) grup de monedes trobades molt pròximes, però que no formen un tresor.
b) grup d monedes relacionades per la seva associació en la construcció d'un edifici.

Estrats: grup de monedes formant un estrat definit arqueològicament.

Aquest catàleg està ordenat cronològicament, donant-se la llista dels períodes, la qual transcrivim com a model del mètode:

Segle V fins a mitjan IV a.C.

Del s. IV a la mort d'Agatocles (289 a.C.)

Sepulcre de la necròpolis III del regne d'Agatocles.

S. III de la mort d'Agatocles a la presa de Morgantina.

Presa de Morgantina, 211 a.C.

Des de l'any 210 a.C. a principis del s. I a.C.

Segle I al principat d'August, 27 a.C.

L'imperi Romà, August i Tiberi.

Per cada número del catàleg es dona la situació dins el pla de les excavacions, i circumstàncies de la troballa. Data d'excavació i lloc de publicació. A continuació descripció de les monedes, pes, amb datació, número de catàleg i d'inventari.

Creiem modelica la descripció i tot estudiós podrà treure'n profit, a l'estudiar unes emissions monetàries que figurin entre les monedes trobades.

Insistim és un mètode que cal sospesar i reflexionar, per seguir-lo en la publicació de les nostres excavacions, amb la qual cosa guanyaran molt el nivell de les nostres recerques.

Acompanya el llibre una bona il·lustració amb 49 làmines.

Agraïm als autors Buttrey, Erim, Groves i Holloway, l'esforç realitzat i les ensenyances que es deriven del seu treball.

L. Villaronga

CHAVES TRISTAN, F. Tesoros de monedas inéditos, ocultos en la Bética durante la República: I. El conjunto de Puebla de los Infantes (Sevilla), *Anas*, I, 1988, 133-168.

Tresor de 151 monedes de plata de la república romana, format per peces en dolenta conservació, «lotes de desecho» ens diu l'autora, i moltes de foradades, des d'un quadrigatus al denari més modern de Crawford nº 320.

No presenta les monedes més modernes en bona conservació, com és natural i corrent, la qual cosa ens fa pensar en un conjunt heterogeni.

L'autora ens diu que es tracta d'un «tesoro de tesoros», la qual cosa veiem ben clara puix sembla ser un conjunt format pels restes de monedes dolentes de diversos tresors.

L.V.

CHAVES TRISTAN, F. La ceca de Urso: nuevos testimonios, *Estudios sobre Urso*, Sevilla, 1989, 113-132.

Estudi sobre 196 monedes de Urso, amb la metrologia i l'anàlisi metàl·lic d'algunes d'elles.

El magistrat de les monedes amb el tipus d'ós, llegit com a MARC(ius) Q, després de l'obra d'Ortiz Barrera, és considerat un Quaestor, relacionant-lo amb el quaestor C. Marcus citat per Apià, cap a l'any 143 a.C.

Publica un tresoret de 18 monedes de bronze, de les quals 8 són d'Urso, i que nosaltres no considerem prou homogeni.

Comenta els fets històrics del segle II a.C. integrant-hi les emissions monetàries.

L.V.

CHAVES TRISTAN, F. Aspectos de la circulación monetaria de dos cuencas mineras andaluzas: Riotinto y Castulo (Sierra Morena), *Habis*, 18-19, 1987-1988, 613-637-

El treball es basa en 860 monedes trobades a Riotinto i 350 a Castulo, compreses entre la República i el segle IV d.C.

Es fan comparances entre aquestes troballes i les d'altres llocs, mitjançant taules i gràfiques, acabant amb les consideracions històriques i econòmiques.

L.V.

GARCIA-BELLIDO, M. PAZ, *El tesoro de Mogente y su entorno monetario*, Estudios Numismáticos Valencians Nº 5, Generalitat Valenciana, València, 1990.

Aquesta important obra de Garcia-Bellido es pot dividir en dues parts, com tots els treballs de numismàtica. La primera és l'aportació de nous materials, la segona és la seva interpretació i comentaris resultants. La primera, quedarà per sempre, la segona podrà ser discutida i revisada amb el temps.

L'estudi del tresor de Moixent, és el tema de la primera part. Després de tants d'anys d'haver-se descobert fins ara no ens ha estat possible de conèixer-lo bé. I això ha estat gràcies a l'autora, que n'ha fet un estudi científic, meticulós i complet, en haver-se-li obert les portes del Instituto Valencia de Don Juan, on són guardades la majoria de les monedes d'aquest tresor.

En aquest estudi, a més de la descripció del seu contingut, analitza les interpretacions dels autors que han anat estudiant-lo des de l'any 1910 en què fou descobert.

Una excel·lent il·lustració fa possible veure a la perfecció les monedes del tresor.

Una petita objecció al seu comentari de la pàgina 50, on diu que les dades estadístiques que hem fet servir són insegures, puix «se han contabilizado los cuños y no las monedas». No acabem d'entendre el que vol dir, puix per fer l'estimació del volum d'una emissió, calen el nombre de monedes a més de l'estudi dels encunys.

A la segona part, que titula «El paisaje monetar de la segunda guerra púnica» és on trobem les seves interpretacions i hipòtesis. O sigui, que el tresor de Moixent és la justificació d'un important treball on es comenten i discuteixen problemes numismàtics relacionats amb la segona guerra púnica.

Abans de tot, hem de considerar com a poc adequat l'anacronisme de l'expressió «Levante», en la qual l'autora dilueix amb vaguetat la precisió que ens donen els noms de les tribus ibèriques a la geografia actual.

Tots els comentaris giren entorn de monedes i divisors coneguts en molt pocs exemplars, en aquests darrers anomenats «Divisores argénteos ibérico-levantinos». L'aparició d'altres exemplars, com està succeint, pot canviar totalment el sentit del seu comentari, que trobem precipitat.

Comenta la sèrie més antiga de Sagunt, amb la seva descripció, iconografia i llegendes.

En el capítol de metrologia, pel que fa als divisors de plata amb un hipotètic patró «ibérico-levantino», creiem que tots els supòsits que es facin amb tants pocs exemplars, variaran amb l'aparició de més monedes.

Pel que fa al bronze busca les relacions i equivalències entre el coure i la plata.

Passa a continuació a tractar de la cronologia de la moneda romana, basant-se en els tresors hispànics de la segona guerra púnica.

Entre aquests distingeix tres horitzons cronològics. Sempre s'ha parlat de la difícil separació, en la majoria dels casos, entres els tresors amagats durant la guerra i els corresponents als aixecaments dels ibers.

Passa a discutir la data de la creació del denari romà, proposant-ne una de més baixa, que podria ser de l'any 209 a.C.

És curiós el comentari que fa sobre la moneda sículo-cartaginesa reencunyada sobre un denari romà, que nosaltres publicàrem, en dir «si la reacuñación fuese cierta». És que la posa en dubte?

L'últim tema que comenta és el dels victoriats encunyats a la península Ibèrica, el mig victoriat amb una R, que interpreta com l'inici de Roma, i el doble victoriat guardat al Cabinet de París.

Excel·lent és aquesta obra, amb la visió real del tresor de Moixent i la sèrie de suggestives hipòtesis que presenta, per les quals creiem que falten més materials per suportar-les i que resultin evidents.

L. Villaronga

LOPEZ SANCHEZ, P. Tesorillo de monedas de bronce «Alt Empordà II-1987», *Gaceta Numismática*, 97-98, 1990, 87-94.

Conjunt de 14 bronzes d'Untilkesken i 3 de romans, que l'autor atribueix a una ocultació de la segona meitat del segle II a.C.

Creiem que ha de tractar-se d'un lapsus de la impremta qualificar d'«anormalidad» l'histograma, el qual veiem ben normal.

Es fa la comparança amb altres tresors catalans.

L.V.

LLORENS, M. M., La emisión de Cn.Stati.Libi Praef., *Saguntum*, 22, 1989, Universitat de València, 319-342.

Estudi minuciós i exemplar de l'emissió de Cn.Stati.Libi Praef. amb el revers de SACERDOS.

Críticament estudia l'autora aquesta emissió arribant a la conclusió que cal apartar-la de Cartagonova, corresponent a una altra seca de més a l'oest.

Efectivament tenim notícies de l'abundant troballa d'aquestes monedes cap el «Cerro de Alcolea» a Arcos de la Frontera, província de Cadis.

Es discuteix sobre la procedència del nom del magistrat. Pel tipus de revers amb la «patera» i el «capis», corregint la qualificació d'aquest com a «praefericulum», i la llegenda SACERDOS, diu que evidentment fa referència a un càrrec religiós.

S'estudia la metrologia, el nombre d'encuny originals i volum de l'emissió, classificant-se en el catàleg unes 71 monedes, de les quals s'il·lustren 24.

Conclou que possiblement fou encunyada cap els anys 40-30 a.C. dintre del grup d'emissions que al·ludeixen a Lèpid, en una seca cap a l'oest de Cartagonova.

L.V.

LLORENS, M. M., Estimación del número de cuños originales y volumen monetario de la ceca de Ilici, *Luecentum*, VI, 1987, Anales de la Universidad de Alicante, 165-181.

Bon treball amb un meticulós mètode, del qual P. P. Ripollès ja ens ha ofert primícies, posa a l'autora a un alt nivell dintre dels camins nous de la recerca numismàtica.

És ara l'estudi del volum de les emissions d'Ilici, seca de la qual l'autora ja ens ha ofert una bona monografia, essent el mètode i els comentaris de gran interès.

Comença comentant i comparant els diversos mètodes per determinar el nombre original d'encunyats d'una emissió monetària, decantant-se pel de Carter. Els resultats de la qual queden dintre de l'interval de confiança d'Esty-Good.

Un dels supòsits en què basa l'estudi és que cadascuna de les combinacions d'encunyats d'anvers i revers assenyalen un dia de treball de la seca, en el qual s'encunyaren 3.500 ± 800 monedes, deduint-ne el nombre de monedes encunyades i la quantitat de metall emprat.

Aquest i altres supòsits fa que el mètode sigui discutible, però el que resulta important són els resultats comparatius amb altres emissions, deduint-se la importància de les diverses seques.

Repetim que a més de la importància del treball és de remarcar el mètode de treball.

L. Villaronga

MATAMOROS, C., Las monedas procedentes de una alfarería púnica de Ibiza, *Sagvntvm*, 22, 1989, 267-289.

Interessant estudi de les 88 monedes trobades en una excavació a Eivissa, de les quals 28 pertanyen a un tresoret, el qual potser seria millor qualificar de conjunt.

Malauradament l'estat de conservació de les monedes és dolentíssim, puix solament 32 monedes han pogut ésser classificades i 4 del tresoret.

Totes són d'Ebusus, menys 3 de foranes. Són estudiades per cates i períodes cronològics. Potser no és prou valorada l'absència de les monedes ebusitanes amb revers de llegenda i marca de valor, malgrat que es digui que el nivell 3 marca una decadència de l'habitat, la qual cosa podria explicar tal fet.

Troblem un sistema mixt de fer la cronologia servint-se de la ceràmica i de la numismàtica.

L.V.

MEDRANO MARQUES, M. M., Aproximación a un modelo matemático para determinar la ubicación de cecas y estudiar la circulación de sus emisiones, *Caesaraugusta*, 65, 1988, 169-102.

Comença presentant les monedes objecte d'aquest estudi, les quals són les emeses per August al NO de la península. No coneix el sesterci (GacNum 10, 1968, 21-22), ni el nostre treball sobre aquestes emissions (XI CNArq, 1969, 591-600).

Aplica una regressió a dues variables, les quals són: distància del lloc de la trobada de la moneda a la seca emissora i nombre de monedes trobades al lloc.

Aquest mètode l'aplicarem nosaltres l'any 1977 (Los tesoros de Azaila y la circulación monetaria en el Valle del Ebro), l'any 1983 (Les monedes ibèriques de Tàrraco, p. 110 i ss) i el presentarem en la nostra «Estadística aplicada a la Numismàtica» (Barcelona, 1985), però, amb una variant metòdica important. No és el nombre de monedes la variable a considerar, sino el percentatge de monedes de la seca a estudiar en relació al total de les trobades en el lloc. Aquesta xifra indica la presència real.

L. Villaronga

RIPOLLÈS, P. P. - MUÑOZ, J. - LLORENS, M. del M., Estimación del número original de cuños utilizados en las acuñaciones de Hispania. Avance de resultados, *Gaceta Numismática*, 97-98, 1990, 35-43.

Molt interessant pel mètode, malgrat que els autors ens diuen que és solament un avanç, puix que encara es troba en la fase d'estudi.

S'estudien dues variables: l'estimació del nombre original d'encunyats d'una emissió i l'índex de rareses. Aquest darrer definit pel nombre d'exemplars guardats en una sèrie de museus europeus.

S'aplica una regressió, transformant la variable dependent en logarítmica.

S'arriba al càlcul del volum total de moneda batuda a la Península Ibèrica des de l'any 44 a.C. fins al tancament dels tallers peninsulars. Resulta la xifra de 2.184.327 a 6.686.718 denaris, creient els autors que la baixa és més realista. Si es reparteixen pels anys del període la xifra anual batuda és petita, puix diuen que solament es podria pagar amb ella una legió.

Treballs com aquest que presenten nous mètodes i permeten arribar a resultats completament inesperats són els que fan falta a la numismàtica per anar avançant en el seu desenvolupament.

L.V.

ROSS HOLLOWAY, R. *Ripostigli del Museo Archeologico de Siracusa*, Centro Internazionale di Studi Numismatici, Napoli, Bibliotheca 2, Istituto Italiano di Numismatica, Roma, 1989.

És el primer volum dedicat al Museo Arqueològic de Siracusa, dintre del programa de la publicació dels tresors guardats als museus italians.

El publiquen vuit tresors de manera concisa i completa amb referències als *Sylloge Nummorum Graecorum*. Una bona il·lustració de 58 làmines acompanya al catàleg.

És una eina de treball de primer ordre que facilitarà als investigadors els materials, que podran obtenir de manera fàcil i còmode.

L.V.

SAGREDO SAN EUSTAQUIO, L., Circulación monetaria de la plata en la Hispania del siglo II d.C. *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie II, 1, Homenaje al Prof. E. Ripoll, Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid, 1988, 341-362.

S'estudien 183 denaris, la majoria 155 dels Sever (193-235). Per als altres períodes el material és escàs.

S'assenyala la disminució del pes i de la llei de la plata a partir del Septimí Sever.

L.V.

SERAFÍN PETRILO, P., Sul contenuto argenteo di alcune serie Ispaniche, *Bolletino di Numismatica*, 11, 1988, Roma, 161-167.

Es donen els resultats de l'anàlisi del contingut d'argent de les monedes de la Península Ibèrica.

Les emissions més antigues, les dracmes de Rhode i Empòrion, i els denaris de Kese, Iltirta, Ausesken i Ikalkusken tenen un contingut d'argent de més del 95%.

Dels altres denaris encunyats després solament no arriben a un contingut del 95% els denaris d'Arsaos, Sekobirikes, Oilaunes i Turiasu, que presenten al voltant del 80%.

Ens estranya el baix contingut de plata dels denaris d'Arekoratas, que podria ésser degut a no haver considerat separatament els dos grups que el formen, els que presenten la S final i els que no la presenten.

Ara s'haurà de considerar aquest aspecte del contingut de plata, amb altres com són el metrològic i la seva cronologia.

L. Villaronga

TALIERCIO MENSITERI, M., *La monetazione di Valentia*, Centro Internazionale di Studio Numismatici, Napoli, Bibliotheca 3, Istituto Italiano di Numismatica, Roma, 1989.

El volum sobre les monedes de Valentia (la del sud d'Itàlia) és una monografia excel·lent, amb un detallat catàleg que recull 225 tipus d'un total de 800 monedes estudiades.

Després de l'estudi dels tipus i dels símbols usats es passa a la cronologia relativa discutint-se'n l'ordenació.

Són estudiats els encunys, establint-se la seva seqüència. Una bona il·lustració de XXIII làmines complementa el catàleg.

Per la cronologia, desgraciadament, no hi ha cap troballa on es pugui documentar, seguint l'autora la tradicional, d'assignar les emissions de Valentia al segle II a.C., com a conseqüència de les notícies que ens donen les fonts antigues.

El sistema metrològic emprat, que ve qualificant-se de semiuncial romà, per a nosaltres no encaixa en els sistemes del segle II a.C. i el veiem més aviat paral·lel a altres emissions del sud d'Itàlia, més o menys coetànies de la segona guerra púnica.

Però, de moment fins que no hi hagi noves raons, hem de seguir amb la cronologia generalment acceptada.

És una bona monografia, que ens ajudarà força, en el coneixement de la numismàtica antiga.

L.V.

VILLARONGA L., La Jerarquización de las cecas de Sekaisa y Bilbilis, *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie II, 1, Homenaje al Prof. E. Ripoll, Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid, 1988, 333-340.

Es justifica l'existència de dues seques importants en situació molt pròxima per l'alternança de llurs emissions monetàries, les quals obeeixen a situacions alternatives de major o menor romanització.

A.N.

VILLARONGA, L. El hallazgo de monedas. El caso de Tanúsia, *Gaceta Numismática*, 97-98, 1990, 79-85.

Es fan presents les precaucions que s'han de prendre en estudiar una troballa de monedes, posant com exemple el succeït amb les de Tanúsia.

L'haver-se trobat moltes d'aquestes monedes a Tamuja (Botija, Cáceres) ha fet dir que era aquell el lloc de la seca. L'autor discuteix tal cosa, arribant al resultat que aquesta seca deu trobar-se dintre de l'àrea dels «Dos delfines», en els límits de la Vall de l'Ebre i la Celtibèria.

A.N.

VILLARONGA, L. Les dracmes ibèriques de Tàrraco, *Faventia*, 10, 1988, Universitat Autònoma de Barcelona, 143-152.

Es publiquen les sis dracmes conegudes amb la llegenda ibèrica TARAKONSALIR, donant els seus antecedents.

Es presenta la hipòtesi que foren batudes a Tàrraco sota el poder romà.

A.N.

MEDIEVAL

BALAGUER, Anna M. «A new type of Episcopal Coin from Ausona in the early Twelfth Century». *Spink Numismatic Circular*. Novembre 1990, p. 311.

Aportació d'un nou diner episcopal de Vic amb tipus pròxims al diner conegut de Ramon Berenguer III. L'estat de la peça no permet gaires precisions quant a la lectura d'algunes lletres que podrien, potser, assenyalar el bisbe emissor. L'autor situa el diner a principis del s. XII considerant les possibilitats d'atribució al bisbe Ramon Guillem (1109-1146) i, preferentment a Arnau de Malla (1102-1109). Aquest darrer consta documentalment que va encunyar moneda episcopal.

M. Crusafont

BALAGUER, Anna M. «La media dobla de la banda de Juan II de Castilla (1406-1454)». *NUMVS* 2^a s. XII-XIII. Porto 1989-1990, p. 79-82. Làm.

L'autor descriu l'exemplar del Museo Arqueológico Nacional d'aquesta raríssima peça, de fet inèdita car un altre exemplar aportat per Inglada sembla clarament una falsificació. Assenyala també les darreres aportacions a la numària d'aquest regnat i dóna a conèixer dos exemplars més de *doblas de la banda* sens els caps de lleó als extrems.

M. Crusafont

BOMPAIRE, Marc. «Un livre de changeur languedocien du milieu du XIVeme s.» *Revue Numismatique*. 6e série. T. XXIV. 1987, pp. 118-183.

Anàlisi aprofundida d'un recull de dades sobre monedes fet per un canviador situat a Montolieu(Aude), però que maneja numeraris molt diversos. El llibre, amb aspectes fragmentaris i a voltes difícilment reconstruïbles avui, com és habitual en aquest tipus de textos, dóna importants informacions sobre la moneda francesa i els valors dels marcs de referència així com de les lleis de nombroses amonedacions feudals i fins estrangeres. Malgrat la relativa fiabilitat que permet el nivell d'informació inferior pel que fa als amonedaments externs el text mereix una anàlisi car aporta dades referents a la Corona catalano-aragonesa i a Castella i Navarra.

M. Crusafont i Sabater

CRUSAFONT I SABATER, M. «The Copper Coinage of the Visigoths of Spains: New evidence». *Spink Numismatic Circular*. Novembre 1990. pp. 303-304. «The copper coinage of the Visigoths: two further comments». *Spink Numismatic Circular*, Juny 1991. pàg. 149.

Resum de l'estat de la qüestió sobre els coures visigots emesos al sud peninsular. L'autor aporta noves peces amb llegenda dubtosa CIVITA que pot confirmar a la segona nota i un tipus amb A, desmentit després per l'autor. La lectura CIVITA és important perquè desmuestra el caràcter paral·lel dels amonedaments de coure i la seva adscripció ciutadana, fet que ja ha estat assenyalat per a algunes emissions de coures vàndals.

A. M. Balaguer

CRUSAFONT I SABATER, M. «Els florins de Perpinyà. La marca creixent». *L'Ardit* 6. Barcelona 1990, p. 210-214.

Noves aportacions sobre el tema del florí, recopilant dades sobre les lleis oficials i realment emprades en base a dades d'anàlisi i d manuals de mercaderia coetanis. L'anàlisi de contingut d'or d'un florí de marca creixent del regnat de Pere III permet d'assegurar la seva ja suposada atribució a Perpinyà.

Anna M. Balaguer

CRUSAFONT I SABATER, M. «Sardegna e Catalogna: aspetti d'istoria monetaria» *Quaderni Ticinesi*. Lugano 1990. Vol. XIX. pp. 345-361.

Diferents aspectes de les relacions monetàries entres Sardenya i Catalunya són considerades. D'una banda l'interès català per Sardenya, clarament centrat en la importació d'argent i en l'exportació de teixits. Des l'altre algunes precisions sobre el paper de la plata sarda i de la numismàtica de l'illa. S'assenyala el taller monetari de Bonaire, responsable de l'emissió de gairebé totes els diners de Jaume II i mai tingut en compte. També es justifiquen les atribucions dels diners de l'Alguer, alguns dels quals podrien pertanyer al regnat de Ferran II malgrat no constar-hi explícitament el nom d'aquest sobirà.

Anna M. Balaguer

DOMINGO SELLART, F. «Òbol inèdit del comtat d'Urgell». *L'Ardit* 5. Barcelona 1990, pàg. 176.

Nova descoberta en l'àmbit comtal urgellès que ens torna a aparellar un òbol inèdit a un diner conegut de molt temps enrera. Es tracta, en aquest cas, de l'òbol corresponent al diner atribuït per Botet i Sisó a Ermengol VIII i que també podria haver-se iniciat amb el seu antecessor Ermengol VII. L'autor s'inclina per aquesta darrera possibilitat assenyalant la similitud d'aquest tipus amb el d'Hug III d'Empúries. La tardana descoberta d'aquest òbol mostra la superior raresa dels divisors i com, gairebé sistemàticament, l'emissió de diners anava acompanyada d'un cert contingent d'òbols.

M. Crusafont

GALVE IZQUIERDO, P. *Aprximación al estudio de la cerámica de época emiral en la ciudad de Zaragoza, Caesaraugusta*, 65, 1988, 233-261.

Es publica la trobada d'una moneda visigòtica, d'Egica i Witiza, de la seca d'Emerita.

L.V.

IBAÑEZ, M. - BERGUA, J. - LIZARRAGA, J. «Tipología de las monedas de Sancho VI y Teobaldo I, reyes de Navarra». *Boletín de la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País*. Año XLIV. Cuad. 3-4. San Sebastián 1988.

Una de les dificultats per a l'estudi de la numària navarresa és l'escassetat de material. Els autors han arribat a reunir un nombrós aplec en base a col·leccions públiques i privades i poden així basar les seves conclusions a partir d'un conjunt realment notable. L'estudi es basa en comprovacions tipològiques i paleogràfiques fetes amb gran cura i conclou subscriuint les atribucions proposades per a aquests dos regnats tot assenyalant que per al de Sancho VI s'aprecia l'existència de dos grups, amb la qual cosa s'apunten les possibilitats de dues emissions o de dos tallers.

M. Crusafont i Sabater

IBRAHIM, T. i JIMENEZ GIL, J., «Bibliografía Hispano-Musulmana», *Numisma*, núms. 222-227, gener-desembre 1990, pp. 83.123.

Els autors, especialistes en l'estudi de la moneda andalusina, han emprès la tasca pacint, extraordinàriament útil, però sovint poc agraïda de facilitar-nos un recull bibliogràfic. El seu repertori consta avui de l'estimable xifra de 632 obres referents a la numismàtica d'al-Andalus. Les entrades han estat ordenades alfabèticament pre noms d'autors.

Amb bon criteri científic els dos autors adverteixen que el seu repertori no deu pas ésser encara complet i s'adonen de la utilitat que hauria tingut un índex per matèries del seu recull, tot anunciant per un futur pròxim els corresponents annexos i un índex temàtic.

L'esforç realitzat és important i de moment ens ha facilitat una bona eina de treball que hem d'agrair.

Anna M. Balaguer

LEYDA Y DAMIA, J. M. «Novedades en las acuñaciones medievales del Reino de Navarra». *Proceedings of the 10th International Congress of Numismatics*, Londres 1986. pp. 379-381. P1.40.

Corregeix l'autor la lectura incorrecta per al diner de Teobald I i expressa el seu escepticisme sobre la distinció de tipus feta per Heiss que suposa una mala interpretació. Descriu després l'òbol de Teobald I, que correspon als tipus amb estrella a més de la lluna. Inclou també el que anomena un ponderal i que creiem que és un piedford i descriu dos tipus inèdits de Carles el Dolent. L'un seria un gros tornès, però de billó i l'altre un diner, amb bust que talla la llegenda. Ambdós casos són dubtosos, el primer per manca d'anàlisi comparatiu de contingut de fi i el segon per la possibilitat d'un gros retallat. Cal lamentar la poca claredat en la redacció que dificulta la interpretació, en un text destinat a la seva exposició verbal («cuyas diapositivas vemos») i que no fou adaptat com a article.

M. Crusafont

MARTÍN-PENATO LAZARAO, M. J., «Oficiales y ensayadores de la ceca de Toledo: sus privilegios», *Gaceta Numismática*, 99, 1990, pp. 35-40.

Concisa panoràmica dels privilegis que comportava l'exercici de treballs relacionats amb la fabricació de moneda a l'Edat Mitjana i a la Moderna. L'autora es circumscriu a la seca de Toledo i aporta dades sobretot dels segles XV-XVII. El treball forma part d'una investigació més àmplia sobre el taller de Toledo, encara inèdit.

A. M. Balaguer

RODRÍGUEZ LORENTE, J. J. - FONTELA BALLESTA, S., *Las taifas almohades del Sudeste Peninsular. Estado actual de la numismática*, *Numisma*, 204-221, gener-desembre 1987-1989, pp. 125-137.

Interessant aportació recopilant novetats i peces inèdites sobre un dels períodes més negligits de la numismàtica andalusina. El treball inclou quadres amb llegendes i il·lustracions. El resultat del treball assoleix plenament el que els autors es proposaven: posar al dia aquest sector de la numària almohade.

A. M. Balaguer

SAINZ VARONA, F. A., «Dos libros de visitas a la casa de la moneda de Burgos, *Numisma*, 204-221, gener-desembre 1987-1989, pp. 139-182.

Important article que desvetlla un aspecte sobre l'organització de les seques castellanes del segle XV-XVII fins ara completament inadvertit. Es tracta del control, que mitjançant unes inspeccions periòdiques, exercia l'Ajuntament damunt de la seca. Una detinguda recerca porta a l'autor a situar l'inici de la institucionalització d'aquesta pràctica a la segona meitat del s. XV, en el regnat d'Enric IV.

Sainz Varona, incansable investigador de la numària i de la documentació castellana, ha trobat en el ric arxiu de Burgos dos llibres que contenen les actes d'aquestes inspeccions o visites. Això li permet explicar detingudament el seu procediment, objectius, freqüència i derivar-ne altres clarícies sobre marques d'assajador, producció, equivalències, etc. El primer llibre comença el 1578 i acaba el 1607 i el segon comprèn del 1618 al 1626. El treball és acompanyat d'acurades regestes de totes les visites contingudes en els llibres.

Treballs com el de Sainz Varona faran avançar sobre bases sòlides el coneixement dels fenòmens monetaris a Castella.

A. M. Balaguer

SUCHODOLSKI, S. «La silique du roi Rechiarius et les autres monnaies suèves». *Quaderni Ticinesi* vol. XVIII. Lugano 1989, pp. 353-362.

Les síliques d'argent a nom del rei sueu Rechiarius havien causat dubtes inicialment referent a la seva autenticitat fins que n'aparegué un exemplar en excavació. Una altra causa de perplexitat l'aportava l'anvers de la peça, a nom d'Honori i de factura molt perfecta. L'autor discuteix i rebutja les teories dreçades sobre la qüestió, que apuntaven a un obridor d'encunys forà per a aquesta cara o a l'aprofitament d'un encuny supervivent. Situant la peça en un context més ampli conclou que l'asincronia invocant Honori no és pas excepcional i que el rei sueu potser també va batre or, reservant en aquest cas aquest metall per a l'emperador Honori «símbol de la prosperitat del món romà» com diu l'autor i gosant gravar el seu nom només a l'argent.

M. Crusafont i Sabater

MODERN I CONTEMPORANI

BALAGUER, Anna M. «Las monedas carlistas. En el 150 aniversario de su primera emisión». *Gaceta Numismática* 99. Barcelona 1990, pp. 67-74.

Escasses varen ésser les emissions carlines, tant en tipus com en exemplars. Així, fins avui no coneixiem els tipus emesos a Berga més que pels dibuixos de Botet i Sisó. Avui l'autor ens dona fotografies de la mitja pesseta i dels sis quartos emesos a Berga el 1840 i així pot corregir alguns petits errors de lectura. Es tracta d'exemplars existents a museus de Madrid, sens que s'hagi pogut comprovar l'existència de peces al Gabinet Numismàtic de Catalunya per les dificultats ja conegudes d'accedir als seus fons. Un altre aspecte de gran interès referent a les peces berguedanes és que per primer cop l'autor dona dades documentals d'aquestes emissions, podent descartar així que es tracte de fantasies o emissions de «prova» com moltes altres que hom sol catalogar irresponsablement. Finalment es dona una breu panoràmica de tots els amonedaments carlins.

M. Crusafont

LEYDA DAMIA, J. M. «Diners del ram valencianos». *Gaceta Numismática* 99. Barcelona 1990, pp. 59-64.

L'autor constata l'existència de diferents anomalies en les emissions de diners menuts valencians als darrers temps dels Àustria i en Felip V. D'una banda aporta diners a nom de Felip IV corresponents als anys 1666 i 1667, dins del regnat de Carles II i de l'altra un diner a nom de Carles II del 1660 i un de Felip V del 1711. Pel que fa als primers nosaltres pensem que s'ha de tractar d'errors de data en el gravat dels encuny, de la mateixa manera que hi ha diners amb VAROLVS en lloc de CAROLVS, en clara confusió amb l'inici de la llegenda del revers VALENCIA. Els altres dos són un xic dubtosos. El de Carles del 1660 podria resultat del repicat d'una part del 6 acoblada amb un 7 estrefet i el de Felip V té un aspecte sospitos, a més d'ésser difícil de justificar històricament. L'autor és ben conscient d'aquestes dificultats que no deixa d'assenyalar. Li hem d'agradir el plantejament d'aquests problemes que demanen comprovació en noves peces i l'aportació de nous materials.

M. Crusafont i Sabater

PÉREZ SINDREU, F. P., Hallazgo de setenta monedas de oro en una escombrera pública de Lebrija (Sevilla), *Numisma*, 204-221, gener-desembre 1987-1989, pp. 183-200.

Aquest conjunt de monedes d'or espanyoles dels segles XVIII-XIV fou trobat en un abocador al qual havia anat a parar la runa procedent de l'enderroc de diverses cases velles de la població. Les monedes foren casualment recuperades i l'autor ens ofereix la seva classificació.

Una aportació més al coneixement de la circulació de la moneda de finals de l'Edat Moderna i dels inicis de la Contemporània.

A. M. Balaguer

MEDALLÍSTICA

BALAGUER, ANNA M. «Datació i significació d'algunes medalles montserratines». *L'Ardit* 6. Barcelona 1990. pp. 218-221.

Aportació d'informacions aclaratòries sobre significació, ús i identificació d'algunes medalles, amb transcripció dels exorcismes abreujats a la freqüent creu de s. Benet. Per a la datació resulta de gran interès la publicació d'una medalleta amb poms, semblant a algunes de montserratines recentment publicades per Forasté, però en aquest cas amb la data 1600 que permet d'aproximar i confirmar les datacions proposades.

M. Crusafont